

SARA FAJULA COLOM (2021). *El dret a la planificació familiar a Barcelona (1971-1985)*. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut; Col·legi de Metges de Barcelona, 174 p. ISBN: 978-84-09-32406

Hi va haver un temps caracteritzat per la repressió i l'obscurantisme en què els drets de les dones, de forma molt especial, van ser absolutament negats al nostre país. La dècada de 1970 va representar la fi del període de la dictadura franquista i la sortida a la llum de diversos moviments que ja s'havien estat gestant en la clandestinitat, entre els quals el moviment feminista. Sara Fajula ens proposa un recorregut per una etapa històrica que abasta la dècada dels anys setanta i arriba fins a la meitat dels anys vuitanta, un període en què es van produir els canvis socials, legals i polítics que van permetre la creació dels primers centres de planificació familiar a Barcelona i la seva àrea metropolitana, així com una progressiva recuperació dels drets de les dones. El sorgiment d'aquests centres va ser possible gràcies a una aliança entre sectors progressistes de professionals de la ginecologia i dones del moviment feminista, amb un protagonisme especial dels grups de dones dels barris vinculats al moviment veïnal: les vocalies de dones. Un dels valors del llibre és retornar la visibilitat del moviment organitzat de dones com a agent clau en les polítiques de salut i en la recuperació de drets fonamentals.

L'autora ens presenta un treball rigorós, fruit de la seva tesi doctoral (UAB, 2017). La seva formació com a historiadora i documentalista es percep en la meticulositat de les dades i referències que aporta. Aquest element és especialment rellevant ja que facilitarà la tasca a altres investigacions que, tal com destaca Alfons Zarzoso en la presentació del volum, haurien de donar continuïtat a la recerca que presenta Fajula. Aquest treball va merèixer el 2020 el Premi d'Història de la Medicina Catalana Oleguer Miró i Borràs que atorga el Col·legi de Metges de Barcelona a través de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.

El llibre s'estructura en una introducció, quatre capítols centrals i un epíleg. El primer capítol ens situa en el context social i polític de la

dictadura franquista. Després de la Guerra Civil van ser derogades totes les lleis republicanes que havien representat avenços per a les dones. L'avortament i els anticonceptius van passar a ser il·legals i es van promulgar lleis que promovien la tornada de les dones a la llar i polítiques que fomentaven la natalitat.

El segon capítol ens situa en el marc de l'activisme mèdic en favor de l'anticoncepció. Als anys setanta, malgrat les prohibicions existents, les dones intentaven controlar la fecunditat en funció dels recursos de què disposaven, com mostra l'estabilitat en les xifres de natalitat. En el cas de les dones de les classes populars, el control de la natalitat es duia a terme fent ús dels mitjans tradicionals —poc fiables— i de l'avortament en condicions de clandestinitat. Les dones de classes altes i mitjanes podien acudir a consultes privades que facilitaven l'accés a mètodes hormonals, com ara la píndola anticonceptiva. Diversos professionals de la sanitat pública, i en algun cas també de la privada, van apostar per obrir consultes. L'Hospital Clínic de Barcelona en va ser pioner el 1971. L'autora destaca la figura de professionals joves que van apostar per formar-se a l'estranger i van prestar els seus serveis en aquests primers ambulatoris dins d'hospitals universitaris. Els anys setanta representaren un moment de canvi social i polític en tots els camps, un moment on tot estava per fer i tot era possible. En aquest sentit, el context que van oferir el X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, celebrat el 1976 a Perpinyà, i el posterior Congrés de Cultura Catalana, va permetre els debats socials i polítics entorn de la salut, que es van traduir posteriorment en la creació del servei nacional de salut i en la consolidació de les seves bases ideològiques.

En el tercer capítol, Sara Fajula mostra l'activisme feminista en favor de l'anticoncepció. Les Jornades Catalanes de la Dona, celebrades el maig de 1976 a Barcelona, van representar el moment fundacional del moviment feminista al nostre país, ja que van definir l'agenda del feminisme de la Transició. Les Jornades, però, no haurien estat possibles ni haurien tingut la rellevància que van tenir si prèviament no hi hagués hagut un moviment de dones que, en instàncies professionals i universitàries, i també en els sectors populars, s'estava organitzant. Moltes d'aquestes dones venien de l'experiència de la lluita antifranquista i s'havien agrupat dins del moviment veïnal per a aconseguir la millora de les condicions de vida als barris. A mitjans dels anys setanta, a partir de l'escletxa que va permetre la declaració de 1975 com a Any Internacional de la Dona, es va produir un canvi en la consciència col·lectiva que va dur aquestes dones progressistes a explorar i reivindicar també els seus drets i la seva emancipació en tant que dones. El feminisme de la Transició a l'Estat espanyol es va caracteritzar per l'èmfasi en la sexualitat que va dur a fer del «Dret al propi cos» un objectiu que anava més enllà d'un lema de campanya. Les dones dels barris es van implicar activament a donar informació sobre l'anticoncepció, a obrir centres de planificació familiar amb persones voluntàries i a reivindicar l'obertura de centres al conjunt del territori català. Mereixen una menció especial, en tant que pioneres, dones com Maruja Pelegrín i Carmina Balaguer que amb l'assessorament de Guillem Hernández, ginecòleg del Clínic,

van obrir el Centre de Planificació Familiar del Prat el 1977. Dins del moviment feminista va tenir un paper destacat el grup DAIA (Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció) ja present a les Jornades Catalanes, que va ser un puntal del moviment tant en l'assessorament de les vocalies veïnals com en la definició d'un model propi d'atenció a les dones. Més tard, unes i altres es van implicar de forma molt activa a donar informació i adreces a dones que no podien avortar a l'Estat espanyol. Una experiència poc reconeguda de desobediència civil en un moment en què l'avortament encara era il·legal. Aquesta lluita pel dret al propi cos va representar posar en primer pla el dret al plaer, a tenir un projecte de vida diferent al de ser mares o a decidir quan volien ser-ho.

En el quart i darrer capítol l'autora descriu de forma minuciosa els diferents models de centres de planificació familiar. És a dir, d'una banda els centres creats des del moviment feminista amb un model que proposava una salut de la dona desmedicalitzada, on les dones comptessin amb plena autonomia de decisió. D'altra banda, els centres que progressivament es van anar incorporant al sistema de salut, primer en el marc dels nous ajuntaments democràtics, on encara es podia percebre la influència del model feminista, i que més tard van ser incorporats al servei nacional de salut, a l'ICS. En els Centres de Planificació Familiar feministes la figura clau era la de la consultora, dones amb una formació específica, tot i que no reglada, que oferien informació i acompanyament a les dones de forma horitzontal, sense establir relacions de poder. Aquesta figura i el model que representava es va perdre a mesura que els centres es van institucionalitzar en la sanitat pública catalana. Aquesta transformació va representar la universalització de l'assistència al conjunt de la població però també, al mateix temps, l'augment de la dependència de les dones i el retorn a un model progressivament medicalitzat.

L'organització del llibre en aquests quatre capítols facilita l'estructuració de la informació que, malgrat l'esforç de síntesi, és molta. No obstant, això pot dificultar comprendre en profunditat com les diverses instàncies, els professionals i l'activisme feminista, estaven imbricades. La complicitat de sectors professionals amb l'activisme veïnal no es va donar només en aquest camp, és una característica específica del moviment veïnal al nostre país. Com ho va ser en aquesta etapa l'elaboració de models que acompanyaven les reivindicacions. És a dir, no es reivindicava un edifici per a fer un centre de planificació familiar, una escola o un centre de salut, sinó que es demanaven centres que donessin una atenció o un ensenyament amb un model específic i emancipador.

Tal com afirma l'autora a l'epíleg, som deutores de la lluita d'aquelles dones que van liderar la reivindicació del dret al propi cos i per la recuperació i l'aprofundiment dels drets de les dones. Dels seus encerts i també de les seves errades hem de poder aprendre per a seguir aprofundint en una societat més democràtica i en una atenció a la salut que afavoreixi la capacitat d'agència de les persones com a gestores de la salut pròpia i comunitària. Així, el llibre obre diverses vies d'anàlisi i de recerca aprofundint en aspectes col·laterals al treball que es presenta. A tall d'exemple, els anys setanta van viure un moviment paral·lel al

descriu de reivindicació d'una sexualitat lliure, protagonitzat pel moviment gai i lesbià. La pandèmia de la sida, als anys vuitanta, va tenir un gran impacte en la vivència de la sexualitat i en certs aspectes va representar un retrocés en drets assolits i l'aparició de nous prejudicis.

El treball de Sara Fajula ens permet acostar-nos a una etapa de la història recent malauradament oblidada o poc considerada. Es tracta d'un treball cabdal en la recuperació de la memòria, tant de l'evolució en clau de ciències de la salut com de la construcció d'una epistemologia feminista.

Eva Fernández Lamelas

Infermera i antropòloga. Professora Titular de l'Escola Universitària d'Infermeria i Teràpia Ocupacional de Terrassa.